

KEKEÇ, Sedat, "1071 Malazgirt Muhârebesi'ne İlişkin Yunanca ve Arapça Kaynaklar" *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, IV/1, Haziran 2021, s. 150-157.

Makale Türü: Tarih Çeviri

DOI No:

Geliş Tarihi / Received: 6 Mayıs/May 2021
Online Yayın: 26 Haziran 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 16 Mayıs/May 2021
Published Online: 26 June 2021

1071 Malazgirt Muhârebesi'ne İlişkin Yunanca ve Arapça Kaynaklar *

The Greek and Arabic Sources on the Battle of Mantzikert, 1071 A.D.

Sedat KEKEÇ^{1*}

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, MUĞLA.

* sedat_kecec@hotmail.com

+ ORCID: 0000-0003-1427-2579

* Speros Vryonis, Jr., "The Greek and Arabic Sources on the Battle of Mantzikert, 1071 A.D.," ed. Sp. Vryonis, Jr., *Byzantine Studies, Essays on the Slavic World and the Eleventh Century*, New York, 1992, ss. 125-140. Bu makale, New York Üniversitesi Alexander S. Onassis Helen Araştırmaları Merkezi'nin, Los Angeles'taki California Üniversitesi Ortaçağ ve Rönesans Araştırmaları Merkezi'nin ve California Sacramento'daki Speros Basil Vryonis Helenizm Araştırma Merkezi'nin sponsorluğunda düzenlenen "Byzantine Society and Civilization in the Eleventh Century" adlı konferansta sunulmuştur. 8 Mart 1991 tarihinde U.C.L.A.'de gerçekleştirilen bu konferans, 1993 yılında gerçekleştirilecek ve kapsamına da bu kritik dönemin yeniden yorumlanmasını ve değerlendirilmesini alacak olan daha büyük bir konferansa ön hazırlık mahiyetindedir. New York'ta erişemediğim çalışmaların fotokopilerini sunarak büyük bir nezâket göstermesinden ötürü Washington D.C.'deki Dumbarton Oaks'tan Seka Allen hanımefendiye teşekkür etmek istiyorum.

Bu denli kısa bir makalede XI. yüzyıl Bizans kültürünü yeniden inşa etmek için kaynakları tahlil etmeye yönelik yapılacak olan her bir teşebbüs, çalışmanın ansiklopedik bir maddeye indirgenmesini zorunlu hâle getireceğinden, hem mânâsız hem de yavan olacaktır. Binâenaleyh bu geniş ve mühim konuya, kaynakların sunduğu sorunların mâhiyetini ve ayrıca Bizans toplumunun XI. yüzyılda karşılaştığı pek ciddi vukuat ile zuhûrâtı tetebbu eden araştırmacının yüz yüze geldiği dilbilimsel, siyâsî, içtimâî ve dîni çeşitliliği - umuyorum ki- bize gösterecek bir şekilde yaklaşmaya çalışacağım.

Selçuklu Sultânı Alp Arslan'ın Bizans İmparatoru IV. Romanos Diogenes'i mağlûp edip esir aldığı, XI. yüzyılın en sansasyonel vak'alarından biri olan 26 Ağustos 1071 târihli Malazgirt Muhârebesi'ne odaklanmanın yararlı olacağını düşünüyor ve aynı zamanda ilgi çekici olacağını da umuyorum. Bu vak'ayı 1971 yılında ele aldığım da hem Bizantinistler hem de İslâm târihi çalışan zevat tarafından yeterince anlaşılmış olan iki noktaya vurgu yapmışım: (1) Muhârebe, kuşku götürmez bir sansasyonel vak'adan ziyâde bir işaret olarak daha ehemmiyetliydi; (2) Kaynakların daha ciddi bir biçimde ve sistematik olarak tetkik edilmeleri ile izâfî âlaka düzeylerine göre olayların yeniden inşasına entegre edilmeleri ya da bu yeniden inşadan çıkartılmaları muhakkak sûrette zarûridir. Geçmişte araştırmacının önünde duran ve hâlen de mevcûdiyeti koruyan engellerin en mühimi kaynakların zengin dil çeşitliliğidir: Yunanca, Arapça, Farsça, Osmanlı Türkçesi, Ermenice, Süryânîce ve Latince.¹

İslâm târihçisi Claude Cahen, 1934 yılında *Byzantion*'da yayımlanmış olan meşhur makalesinde bu kaynakları, Yunanca olanları ciddiyetsiz bir biçimde ikincil olarak reddederek ve Arapça olanları da saygın bir konuma yerleştirerek değerlendirmiş idi. Mûmâileyh bunun böyle olduğuna kanaat getirmiş olarak muhârebeye odaklanan karmaşık vak'aların târihsel yeniden inşasına başlamıştı.² Ben, 1971 yılında, Cahen'in metodolojisinin hatâlı olduğunu, Yunanca metinleri linguistik bağlamda anlayış noksanlığını ve ele alınan bütün hususların da târihi değerden mahrum olduğunu ispatlamışım.³ Buna rağmen akademisyenler,

1971 yılından sonra dahi, hem temel olarak hem de tafsilât itibâriyle târihi bağlamda geçersiz olan bir çalışmaya itimat etmeyi sürdürdüler. Cahen'in Fransızca olarak kaleme aldığı Selçukluların târihine ilişkin son yayımı da bunların hiçbirini düzeltmemektedir.⁴

Yirmi sene sonra, Cahen'in metodolojisinin ve ulaştığı sonuçların hatâlı olduğuna işaret edilmesinin ardından, "On Birinci Yüzyıl Bizans Medeniyeti" hakkında tertip edilen konferans beni bu kaynaklara tekrar dönmeye ve muhârebeye ilişkin vak'aların târihsel olarak daha iyi bir şekilde anlaşılmasına -bence- yardımcı olacak yeni ve eleştirel bir analize girişmeye zorladı. Bu yirmi senelik geçiş döneminde Bizantinistlerin ve İslâm târihi çalışan zevâtın hizmetleri, işi yalnızca kolaylaştırmakla kalmamış, fakat ayrıca daha tatmin edici çalışma sonuçlarına erişmeyi de mümkün kılmıştır.

İslâmî tarafta iki tâne yayım, İslâm kaynaklarına daha net bir şekilde odaklanmaya olanak sağlamıştır. Muhârebenin dokuz yüzüncü yıl dönümü olan 1971 yılında iki Türk akademisyen, F. Sümer ve A. Sevim, muhârebeye ilgili dokuz Arapça ve dört Farsça Ortaçağ kaynağını faydalı önsözler ve metinlerin Türkçe tercümelerini de ekleyerek neşretti.⁵ Arap akademisyen Suheyl Zakkar, muhârebeye değinen Arapça kroniklerden seçmeler yayımladı ve bunlara, ilgili Arapça kroniklerin hangi kaynaklara istinat ettiği hususunu daha açık bir şekilde göstermeye yardımcı olan şerhler ilâve etti.⁶ Bu iki hâdisede editörler, metinlerin sunduğu veriyi onaylama hususunda Cahen'den çok daha titizdi.⁷

Bizantinistler cephesinde ise Nikephoros Bryennios'un (Gautier tarafından yapılan),⁸ Skylitzes Zeyli'nin (Tsolakes tarafından yapılan)⁹ yeni baskılarına sâhibiz ve Attalates'in de çok ihtiyaç duyulan yeni bir baskısının sözünü aldık (ki bu da Tsolakes tarafından yapılacaktır). Aynı derecede mühim olan mesele de şudur ki Bizantinistler, bir yandan hem metinler arasındaki ilişkileri daha iyi anlamamıza hem de sâbit veriler edinmemize ve öte yandan da müelliflerin sosyolojisini, fikriyatını ve dolayısıyla *külliyâtını* [oeuvre] idrak etmemize muâvenet eden bu metinlerin bir dizi

¹ S. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley-Los Angeles-London, 1971, yeniden basım: 1986, ss. 96-103. Bu kitabın kritiklerine ilişkin teferuatlı bir analiz için bkz. Vryonis, "The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century: The Book and its Reviews Ten Years Later," *The Greek Orthodox Theological Review*, 27, 1982, ss. 225-285.

² C. Cahen, "La campagne de Mantzikert d'après les sources musulmans," *Byzantion*, 9, 1934, ss. 613-642.

³ Vryonis, *The Decline*, ss. 100-101.

⁴ Cahen, *La Turquie Pré-Ottomane*, İstanbul-Paris, 1988. Ne yazık ki bu çalışma, daha evvelki İngilizce versiyon ile neredeyse tamamen aynıdır: *Pre-Ottoman Turkey*, London, 1968. Yalnızca birkaç tâne bibliyografik atıf ilâve edilmiştir. Sonuç olarak Fransızca baskı geçerliliğini yitirmiştir.

⁵ Faruk Sümer ve Ali Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı* (Metinler ve Çevirileri), Ankara, 1971.

⁶ Sohil Zakar, *Muhtarât min kitabat al-mu'arihin al-Arab*, târihsiz, yayım yeri yok, ss. 105-161.

⁷ Malazgirt Muhârebesi'ne ilişkin bibliyografya ziyâdesiyle ehemmiyetli olup eşsiz bir kıymeti hâizdir. Yukarıdaki dipnotlarda zâten zikredilmiş olan materyallerin dışındakileri aşağıda listeliyorum. Vak'anın 900. sene devriyesi Türkiye'de millî bayram olarak kutlanmış ve vak'aya ilişkin modern bir canlandırmanın yanı sıra çok sayıda yayımı da beraberinde getirmiştir. Genel Müdürü U. İğdemir başkanlığında Türk Tarih Kurumu, vak'ayı kutlamak adına *Malazgirt Armağanı* (Ankara, 1971) adlı bir kitap yayımlamıştır. Millî Eğitim Basımevi ise konuya ilişkin, her ne kadar kapsamlı olmasa da, *Selçuklu Tarihi, Alp Arslan ve Malazgirt bibliyografyası* (Ankara, 1971) başlığını taşıyan ehemmiyetli bir bibliyografya yayımlamıştır. Diğer çalışmalar şunlardır: Ş. Baştav, "La bataille rangée de Malazgirt et Roman Diogène," *Cultura Turcica*, 9-10, 1971, ss. 132-152.; F. Dirimtekin, *Malazgirt Meydan Muharebesi*, İstanbul, 1943.; Eyice, *Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes (1068-1071)*, Ankara, 1971.; A. Friendly, *The Dreadful Day: The Battle of Mantzikert, 1071*, London, 1981.; bu sonuncusu tamâmiyle

diğer ikincil çalışmalardan türetilmiştir ve müstakil bir kıymeti hâiz değildir.; İ. Kafesoğlu, "Malazgird," *İslâm Ansiklopedisi*, ss. 242-248.; J. Laurent "Le duc d'Antioche Khathachour 1068-72," 30, 1919-20, ss. 405-411.; J. Laurent "Byzance et les Turcs seldjoudides en Asie Mineure. Leurs traités antérieurs à Alexis Comnène," *Bvçavriç*, 2 A-B, 1911, ss. 101-26.; A. Sevim, "Malazgirt Meydan Savaşı ve Sonuçları," *Malazgirt Armağanı* (Ankara, 1972) içinde, Türk Tarih Kurumu, ss. 219-30.; Malazgirt'teki Ruslar ve *allagion* sorunu üzerine J. Shepard, "Byzantinorussica," *Revue des Etudes Byzantines*, 33, 1975, ss. 211-25.; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyâsî Tarih, Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, İstanbul, 1971, ss. 21-37 (bilhassa da ss. 27-32) ki buradaki içeriğin tamâmı da Turan'ın daha evvelki şu kitabından alınmıştır: *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara, 1965, ss. 115-140.; başvurulabilecek geniş çaplı bâzi mütâlaalar için bkz.: S. G. Agadzhanov ve K. N. Yuzbashian, "K istorii tiurskich nabegov na Armeniya v XI v.," *Palestinskij Sbornik*, 13, 76, 1965, ss. 144-159.; A. Hamdani, "A Possible Fatimid Background to the Battle of Mantzikert," *Ankara Üniversitesi DTC Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6, 1968, ss. 1-59.; aynı müellif, "Byzantino-Fatimid Relations before the Battle of Mantzikert," *Byzantine Studies*, 1, 1974, ss. 169-79.; R. Guseynov, "La conquête de l'Azerbaïjan par les Seldjoudides," *Bedi Karthlisa*, 19-20, 1965, ss. 99-109.; aynı müellif, *Siriiskie istochnik ob Azerbaïdzhane*, Bakü, 1960.; M. A. Köymen, "The Importance of Malazgirt Victory with Special Reference to Iran and Turkey," *Journal of Religion Culture Institutions*, 1972, ss. 5-12.; J. C. Cheynet "Mantzikert un désastre militaire," *Byzantion*, 50, 1980, ss. 410-38.

⁸ *Nicephori Bryennii historiarum libri quattuor*, ed. P. Gautier, Brussels, 1975. (Bundan sonra Bryennius-Gautier.)

⁹ E. Th. Tsolakes, *H Συνέχεια της Χρονογραφίας του Ιωάννου Σκυλίτζη*, Thessaloniki, 1968. Bu çalışma H. Thurn tarafından kritik edilmiştir: H. Thurn, *Byzantinische Zeitschrift*, 63, 1970, ss. 75-79. Tsolakes baskısına bundan sonra Skylitzes Zeyli-Tsolakes olarak atıf yapılacaktır. Daha eski baskı Georgii Cedreni'dedir: Georgii Cedreni, *Ioannis Scylitzæ Opera*, ed. I. Bekker, Bonn, 1939. (Bundan sonra Scylitzes-Bonn.)

tahlilini yapmışlardır. Bu işin ekseriyeti, H. Hunger'ın Bizans edebiyatı hakkındaki esaslı çalışmasında tetkik edilmiştir.¹⁰

Seneler içerisinde altı Yunanca, sekiz Arapça, dört Farsça ve bir de Osmanlıca metni okuyup tercüme ettim. İlâveten, Ermenice ve Süryânîce kaynakların tercüme ile *Gestae Roberti Wiscardi** hakkında da malûmat edindim, fakat buna burada değinmeyeceğim.¹¹ Bunların tamamı ikincil öneme sâhip olup Yunanca ve Arapça kaynaklara ilişkin bahsimizi esaslı olarak etkilemeyecektir.

Âşikâr olanla başlayacağım. Bugüne değin Yunanca kaynakların tamamı arasında kapsamlı bir analiz, mukayeseli bir çalışma yapılmamıştır. Carile, esâsen, Psellos ile Nikephoros Bryennios'un metinleri arasındaki ilişkiyi tespit etmiştir; onun bu tespitinin hâlâ mevcûdiyetini koruyor olması kadar önemli olan şey şudur: Bu tespiti, Malazgirt Muhârebisi'yle ilgili metinlerin ciddi bir şekilde yanlış anlaşılmasıyla hâle gelmiştir.¹² Carile'in kıymetli incelemesini kullanarak Psellos'un Nikephoros Bryennios ile ilişkisini yeniden incelemeye başladım ve Nikephoros Bryennios'un Attalates ile, Attalates'in de Psellos ile olan daha ileri bir ilişkisini tetkik ettim. Akabinde ikinci sınıf veya kategoride yer alan Yunanca kaynaklar kapsamında Skylitzes Zeyli'nin, Zonaras'ın ve Manasses'in hem birbirleriyle hem de ilk kategorideki Yunanca kaynaklarla münâsebâtını analiz ettim.

İslâm kaynaklarına yönelik mukayeseli bir tahlil yapmak şu anda imkânsız olsa da bu kaynakların tanzim edilmesiyle ilgili mukaddime niteliğinde bir analiz yaptım. İlgili kaynaklar, idrak ve içerik bağlamında üç gruba ayrılmaktadır: (1) İlk grup, İbnü'l-Kalânîsî, İbnü'l-Ezrak, İbnü'l-Adîm ve İbnü'd-Devâdârî'den müteşekkildir (ki bunların tamamı faydasızdır); (2) Orta grup kronikler vardır ki bunlar ilk gruptakilerden daha kapsamlı olup çeşitliliğe sâhiptir ve yalnızca daha ileri bir analiz ile açıklanabilir. Bu grup; Ahbâr, el-Bündârî ve İbnü'l-Esîr'i ihtivâ etmektedir. Bunlardan el-Bündârî, İmâdüddîn İsfahânî'nin daha uzun olan çalışmasının (ki bu çalışma günümüzde kayıptır) muhtasarıdır ve dolayısıyla kendine has husûsiyetleri hâizdir; (3) Üçüncü grup, her ne kadar muhtevâ bakımından birbirlerine çok yakın olsalar da, aynı zamanda burada bizi ilgilendiren vak'alara yönelik olarak Garsünnî'me'nin (ö. 1088) çalışmasını harfî harfine nakletmiş gibi görünen torunun daha teferruatlı olmasından dolayı birbirlerinden farklı olan dede-torun takımı İbnü'l-Cevzi ile Sıbt İbnü'l-Cevzi'den müteşekkildir.

Son olarak, Yunanca ve Arapça kaynaklar grubunun enine boyuna mukayeseli bir tahlilini yapmakta ve şunları tahkik etmekte büyük bir gayret sarf edilmiştir:

1. Her müellifin olaylara kronolojik yakınlığı;

- Her müellifin olaylara, daha eski materyalleri kullanma yahut da aktarma yoluyla, dolaylı kronolojik yakınlığı;
- Her müellifteki anlatı yapısı;
- Her müellifteki özgül detaylar;
- Her müellifin bakış açısı ve ön yargıları;
- Harfî harfine nakletme, yapının görünümü, detayların yapı ile münâsebeti;
- Yunanca ve Arapça eserlerin; a) hâkikate, b) teferruat ve uzunluğa, c) olayları idrak etmeye, d) nedensellik anlayışı ve entelektüelliğe ve, e) müşterek veri ile konuların tespiti ve örtüşmesine göre bir mukayesesi.

Mekân ve zaman noksanlığından ötürü, daktilo edilmiş doksan altı sayfalık daha uzun bir metne dayanan bu araştırmanın sonuçları, gerekli notlarla birlikte, aşağıda hulâsa edilmektedir.

Yunanca Kaynaklar

Tetkik edilmiş olan Yunanca kaynaklar, muhtelif ayrıntı seviyeleriyle berâber, IV. Romanos Diogenes'in 13 Mart 1071 Ortodoksluk Günü'nde doğu hudûdu için Konstantinopolis'ten ayrılışını, imparatorun 29 Haziran ve 4 Ağustos 1072 târihlerinde sırasıyla kör edilişine ve ölümüne değin nakletmektedir. Farklı versiyonlar iki temel bölüme ayrılır: (1) IV. Romanos'un doğu hudûdu için Konstantinopolis'ten ayrılışı ile 26 Ağustos 1071 Cuma günü vukua gelen Malazgirt Muhârebisi'ne değin ve muhârebe esnâsında gerçekleşen müteâkip olaylar ve de imparatorun esir edilmesi; (2) Bir sene sonra, 4 Ağustos 1072 târihindeki ölümüne değin imparatorun esâretini tâkip eden olaylar.

Anlatıların ilk bölümü, her şeyden önce, Bizans-Türk münâsebetleri ile ilgiliyken; ikinci bölüm, IV. Romanos'un beklenmedik bir şekilde salıverilmesinden kaynaklanan iç çekişme ve siyâsî kargaşayı ve de kendisiyle -o sırada Konstantinopolis'in kontrolünü ele geçirmiş olan- Dukas âilesi arasındaki iç savaşı odak noktasına almaktadır.

Bu iki temel parçalı bölüm çerçevesinde yürütülen uzun ve teferruatlı bir tetkikten yola çıkarak Malazgirt Muhârebisi'ni çevreleyen vak'alar için Yunanca kaynaklara dâir şu neticelere ulaştım:

Birinci bölümün olaylarına bir sayfadan biraz daha fazla¹³ ve ikinci bölümün olaylarına da dolu dolu dokuz buçuk sayfa¹⁴ ayıran Psellos'un *Kronografya*'sındaki¹⁵ anlatının, iki bölüm arasında teferruat ve ihtimam bakımından bâriz bir orantısızlık sergilediği sonucuna vardım. Dahası, ilk kısım ehemmiyetsizdir ve Malazgirt'i çevreleyen olaylara ilişkin târihî bir kaynak olarak ayrı bir kıymete

¹⁰ H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, Munich, I, ss. 372-422.

* *Gestae Roberti Wiscardi*, târihçi ve şâir Guillaume d'Apulie tarafından kaleme alınan ve muhtevâsında Malazgirt Muhârebisi'nin öncesinde, muhârebe esnâsında ve sonrasında vukua gelen hâdiselere ilişkin önemli bilgiler barındıran, esâsen de Güney İtalya'daki Normanların faaliyetlerini konu edinen, XI. asrın sonlarında tamamlanmış bir Latin-Norman destânıdır. (Bu hususta ayrıca bkz. Mustafa Daş, "Normanlar, "Gesta Roberti Wiscardi" ve Malazgirt Savaşı," *Tarih Dergisi*, S. 71, Ağustos 2020, ss. 83-90.) [ç.n.]

¹¹ Guillaume de Pouille, *La Geste de Robert Guiscard*, édition, traduction, commentaire et introduction par M. Mathieu avec une preface de M. H. Grégoire, Palermo, 1961.; Aristakes de Lastivert, *Récit des malherus de la nation arménienne*. Traduction française avec une introduction et commentaire par Marius Canard et Haig Berberian d'après l'édition et la traduction russe de Karen Yuzbashian, Brussels, 1973.; Aristakes de Lastivert, *Histoire d'Arménie*, tr. E. Prud'homme, Paris, 1964.; *Povestovanie Aristakesa Lastiverts'i*, ed., introd. K.N. Yuzbashian, Yerevan, 1963.; *Chronique de Michel le Syrien Patriarche jacobite d'Antioche (1166-1199)*. Editée pour la première fois et traduite en française par J-B. Chabot, Paris, 1905, yeniden basım: Brussels, 1963, vol. III.; Bar Hebraeus, *The Chronography of Gregory*

Abu'l Faraj the Son of Aaron, the Hebrew Physician, commonly known as Bar Hebraeus, being the First Part of his Political History of the World, translated from the Syriac by E.A. Wallis Budge, London, 1932, vol. I.; R. Guseynov, "Sirijskie istochnikov po istorii Vizantii XI-XII vv.," *Vizantiiskii Vremennik*, 33, 1972, ss. 120-128. E. Merçil, ed., "Türkçe Selçuknâme'ye Göre Malazgirt Savaşı" *Tarih Enstitüsü Dergisi*, II, 1971, ss. 17-49.

¹² A. Carile, "II Cesare Niceforo Briennio," *Aevum*, 42, 1968, ss. 429-454.; *aym müellif*, "La Γλη ιστορία del Cesare Niceforo Briennio," *Aevum*, 43, 1969, ss. 56-87, 235-282.

¹³ Psellos-Renaud, II, ss. 161-162.

¹⁴ Psellos-Renaud, II, ss. 162-172.

¹⁵ Psellos'taki anlatı için bkz.: Michel Psellos, *Chronographie*, texte établie et traduit par E. Renaud, Paris, 1928, II, 161-172. Psellos hakkında bkz.: Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, I, ss. 372-382.; Y. N. Ljubarski, *Mihail Psell.: Lichnost i tvorcestvo*, Moscow, 1978.; A. Gadolin, *A Theory of History and Society with Special Reference to the Chronographia of Michael Psellus: Eleventh Century Byzantium*, Stockholm, 1970, ayrıca ikinci baskı.; E. Krias, "Μιχαήλ ψελλός," *Βυζαντινά*, 4, 1972, ss. 55-128.; P. Speck, *Die kaiserliche Universität von Konstantinopel*, Munich, 1974.

de sâhip değildir. Anlatısının ikinci bölümü göz önüne alındığında ise kişi, hakikaten de filozofun anlatısında bulunan zengin ayrıntılar karşısında şaşkına döner. Bu bölüm, bir yanda Romanos ve diğer yanda da VII. Mikhael Dukas ile Dukas âilesi arasında vuku bulan Küçük Asya'daki askerî karşılaşmaların aksine, başkentteki entrikalar ve siyâsî karışıklıklar için husûsî bir ehemmiyeti hâizdir. Konstantinopolis'teki olayların yeniden inşâsı için en uzun ve en teferruatlı anlatı Psellos'unkidir. Bir târihnüvis olarak Psellos'un meziyetleri, aynı zamanda onun zâfiyetidir; IV. Romanos'un tahttan meydandan, görünen dünyâdan ve nihâyet yaşamın ta kendisinin silinmesinde aşırı derecede politik bir iştirâkı mevcuttur. Carile'in, Nikephoros Bryennios'un Psellos'a âit olan bu ikinci bölümün neredeyse tamâmını yürüterek kendi çalışmasına dâhil etmiş olduğunu ispatladığı da belirtilmelidir.¹⁶

İkinci kaynak, Malazgirt Muhârebesi'ni çevreleyen vak'alara ilişkin hem en uzun hem de en tafsilâtlı ve en güvenilir anlatı olmasına binâen saygınlık mertebesine tekrar getirilmesi gereken (Cahen ve Carile'in da müsâadesiyle), Psellos'un çağdaşı Mikhael Attalies'in târihidir.¹⁷ Pekâlâ, Attalies'in târihi bir kaynak olarak üstünlüğünün dayanağı nedir?

1. Attalies'in içeriğinin sâfi hacmi ve uzunluğu,¹⁸ diğer beş Bizanslı müellifin ayırdığı alan ve gösterdiği ihtimâmı gölgede bırakmıştır. (Nikephoros Bryennios örneğinde 2:1 oranında, Skylitzes Zeyli'nde 3:1, Psellos'ta 4:1, Zonaras'ta 4:1 ve Manasses'te 10:1 oranında.)
2. Attalies, anlatının iki bölümüne ilişkin daha dengeli bir değerlendirmede bulunmaktadır. (Anlatının birinci bölümüne ilişkin 23 sayfa, ikinci bölümüne ilişkin de 14 sayfa.)¹⁹ Apaçiktır ki Attalies; imparatorun doğu hudûduna yürüyüşü ve eşlik eden vak'alar, doğu hudûdunun ahvâli, tümenlerin düzeni ve stratejisi, muhârebe, IV. Romanos'un mağlûbiyeti ve esâreti gibi hususlarda öbürlerinden çok daha fazla sayıda detay, isim ve mekân vermekte olup neredeyse en insicamlı anlatı da Attalies'e âittir. Aynısı, Romanos'un esâreti ile başlayıp ölümüyle son bulan ikinci vak'alar silsilesi için de geçerlidir.
3. Attalies'in üstünlüğü, doğruluk ve güvenilirlik husûsiyetlerinden de kaynaklanmaktadır. Bunlar; birbirleriyle ilişkili karakter özelliklerinin, istihbâratın, tecrübenin ve hem yazılı hem de sözlü kaynaklara erişimin ürünüdürler.²⁰
4. Attalies, kendisini ne derecede anlatısına dâhil etmiştir? O, anlatısında her ne kadar kendisinden bahsetmekte gönülsüz ise de, ya vak'aya şahitlik ettiğini ya da imparatora tavsiyede

bulunup şu veya bu faaliyette aktif bir rol oynadığını yahut da sözlü bir rapor aldığını îzah etmek için sâdece anlık araya girmektedir.²¹ Psellos ise, tam tersine, şahsî hâtıratını yazmakta olup çoğu kez de kendisini methetmek ve başkalarını tenkid etmek için anlatıya dâhil olmaktadır. Her şeyden önce Psellos, kendi siyâsî kariyerini, siyâsî eylemlerini ve siyâsî erdemini meşrûlaştırmaktadır. Nikephoros Bryennios ise sık sık Komnenos ve Dukas âilelerinin rollerini methetmekte ve Malazgirt Muhârebesi'nde esâsen vasat bir rol oynamış olan büyük babasına sitâyîşte bulunarak kendisini yüceltmektedir. Bu üç müelliften hakikate en yakın olanı ve en dengeli değerlendirmede bulunanı Attalies olup, muhârebede hazır bulunmuş olmasına rağmen, savaştaki faaliyetlerinin münâsip olup olmadığının başkaları tarafından muhâkeme edilmesi gerektiğini bilhassa belirtmektedir.

5. Son olarak, Attalies'in üstünlüğü, emsalsiz bir târihi gerçekliğe dayanmaktadır: Yunanca, Latince, Ermenice, Süryânice, Arapça, Farsça ya da Türkçe olsun, muhârebeye ilişkin bir anlatıda bulunan ve metinleri güzüme ulaşan başka hiçbir müellif, Hristiyan imparatoru ve Müslüman sultânı 26 Ağustos 1071 târihinde Malazgirt meydanında karşılaştığı esnâda orada bulunmuyordu. Sâdece Attalies bu meşhur muhârebenin görgü şahidiydi ve savaşa bizzat katılmıştı. Savaşta hazır bulunuyordu; zîra kendisi, Bizans'ın en üst düzey yetkililerinden biriydi, orduların yüce yargıycıydı; savaş esnâsında olduğu gibi seferin tamâmı boyunca da imparatorun savaşı konseylerine iştirak etmişti.

Attalies'in anlatısının üstünlüğü bütün kaynaklar ilk kez okunduğunda dahi hemen kendini göstermektedir, fakat teferruatlı tetkik ve mukayeseden sonra onun üstünlük hissi, târih ve metin analizi yapan kişiyi cezbetmektedir.

Öyleyse Cahen ve Carile'in Attalies reddiyeleri hangi temele dayanmaktadır? Cahen niçin Arapça kaynakları yeğ tutmakta ve Carile neden Attalies'e tercih etme husûsunda Nikephoros Bryennios'u târihi itimâda lâyk görmekte? Teferruatlı tahlilimde iki müverrihin de Attalies'in metinlerini doğru bir şekilde anlayamadığı apaçık ortadadır.

Cahen, Attalies'i reddetmiştir; zîra o, Bonn neşrindeki sayfanın alt tarafında bulunan hatalı Latince tercümeyle istinat etmiştir. Cahen'e göre Attalies, İmparator VII. Mikhael'i, 1071 senesinin "şeâmetli" Ağustos gününde Malazgirt'teki savaş meydanında IV. Romanos'a ihânet etmiş olmakla itham etmektedir; Cahen, Attalies'in bunu, kendisinin kahramânı III. Nikephoros Botaniates'in başlıca hasmı

Sayfa 152'de, Malazgirt ilçesindeki Türklerin teslim oluşuna şahitlik ettiğini ifade etmekte ve silahlı Türkleri huzûrına kabul ettiği için korumasız imparatoru eleştirmektedir. Sayfa 153'te ise Romanos'un bir Bizans askerini, bir Türk eşeğini çaldığı için ölçsüz bir şekilde cezalandırmasına şahitlik etmiş ve bundan dolayı imparatoru tenkid etmiştir. Sayfa 154'te Romanos'u, komutan Nikephoros Bryennios'u korkaklıkla suçlamış olduğu için, sert bir şekilde eleştirmiş ve komutanın haysiyetini savunmuştur. Attalies, yine sayfa 154'te, Hristiyanlığın inanç esaslarının okunduğu ve uğursuzluğa yorulduğu imparatorluk savaş konseyinde hazır bulunmuştur. Sayfa 156-157'de, Türklerin gece saldırısına uğrayan Bizans ordugâhının kargaşasına şahit olmuş ve bunun hakkında yorumda bulunmuştur. Sayfa 158-159'da Attalies, imparatorun savaş hazırlıklarının ortasında, Romanos'a "İskit" paralı askerlerinin sadâkatini sağlamasını tavsiye ettiğini söylemektedir ki böylece Attalies bağlılık yemini ettirmiştir. Sayfa 159-160'ta Attalies, imparatorun -barış talep etmek için gelmiş olan- Kılıç Arslan'ın elçilerini kabûlü esnâsında orada hazır bulunuyordu; müverrih, Bizans İmparatorluğu'nun dinî/askerî standartlarını onlara tevdi etmiş olduğu için imparatoru eleştirmektedir. Sayfa 162-163'te Attalies okuyucudan, felâketle sonuçlanan muhârebenin akışı esnâsındaki davranışını muhâkeme etmesini istemektedir. Sayfa 167'de Attalies, Trabzon'a kaçtıktan sonra, ki burada Konstantinopolis'e geçmek için gemi beklemekte idi, IV. Romanos'un âkîbiyeti ilgili söylentileri duyduğu husûsunda bizi bilgilendirmektedir.

¹⁶ Carile, 12. dipnota bkz.

¹⁷ Michaelis Attalioae, *Historia*, ed. I. Bekker, Bonn, 1853, ss. 142-179. (Bundan sonra Attaleiates-Bonn.)

¹⁸ Attaleiates-Bonn, ss. 142-179.

¹⁹ Attaleiates-Bonn, ss. 142-165, 165-179.

²⁰ Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, I, ss. 382-388. E. Tzolakis, "Die Geschichtswerk des Michael Attaleiates und die Zeit seiner Abfassung," *Bvçavtivá*, 2, 1970, ss. 253-268.; aynı müellif, "Aus dem Leben des Michael. Attaleiates (Seine Heimstadt, sein Geburtstag-und Todesjahr)," *Byzantinische Zeitschrift*, 58, 1965, ss. 3-10.; aynı müellif, "Ο Μιχαήλ Ατταλειάτης ως κριτικός των επιχειρήσεων και της τακτικής του πολέμου," *Bvçavtivá*, 1, 1969, ss. 189-204.; H. Thurn, "Textgeschichtliches zu Michael Attaleiates," *Byzantinische Zeitschrift*, 57, 1964, ss. 293-301.; E. Janssens, "Michail Attalies en die slag bij Mantzikert," *Zetsis*, ed. E. Strijker, Amsterdam, 1973, ss. 585-596.; aynı müellif, "La bataille de Mantzikert (1071), selon Michel Attaleiate," *Annuaire de l'institut de philologie et d'histoire orientales et slaves*, 20, 1968-1972, ss. 291-304.; A. P. Kazhdan, "The Social Views of Attaleiates," Kazhdan ve Epstein'de, *Studies on Byzantine Literature of the Eleventh and Twelfth Centuries*, Cambridge, 1984, ss. 23-86.

²¹ Attaleiates-Bonn, s. 151. Burada Attalies anlatıda araya girmekte; eleştiriler karşısında imparatoru, orduyu ikiye bölmekteki taktiksel kararından ve bunun büyük kısmını da Ahlat'a göndermesinden ötürü aklamaktadır.

olan VII. Mihail Dukas'ın karakterini lekelemek amacıyla hatâli bir şekilde yapmış olduğunu iddia etmektedir. Cahen, böylece, orijinali Yunanca olan metnin Latince tercümesinin *uşağı* hâline gelmiştir ve tercümeyi de orijinal metne karşılaştırarak kontrol edememiştir. Bu sebeple Cahen, tek görgü şahidinin anlatısını bütünüyle reddetmektedir. Aslına bakılırsa Yunanca metnin Latince tercümesi tamâmiyle hatâlidir ve bu tercüme, olsa olsa pek gülünç büyük bir hatâ olarak nitelendirilebilir. Yunanca metninde Attalates, mütercim ve Cahen'in kendisine atfettiği şeylerin *hiçbirini* söylememiştir. Dahası, bildiğimiz kadarıyla VII. Mihail muhârebede bulunmamıştır ve hatta seferin herhangi bir bölümünde de yer almamıştır; o, Konstantinopolis'ten hiç ayrılmamıştır ve hakikaten de ancak 1078 yılında III. Nikephoros Botaniates tarafından Küçük Asya'ya (Efes'e) sürgüne gönderilmiştir. Cahen'in Attalates'i "idrak etmesi" hususunda bu kadarı kâfidir; aslında onun Malazgirt Muhârebesi hakkındaki tüm açıklamaları için de bu kadarı kâfidir. Attalates'in anlatısıyla ilgili olarak hatâli bir şekilde tesis edilmiş olan bu reddiye, Cahen'in muhârebe hakkındaki çalışmasının tamâmına şüpheyle yaklaşmak için yeterlidir.²² Fakat Cahen'in makalesinin kabul edilemez olduğuna hükmetmek için başka sebepler de mevcuttur. Bütün bunlara daha sonra döneceğiz.

Cahen'in aksine Yunanca metni çok iyi bilen Carile, Nikephoros Bryennios'un anlatısının doğruluk ve güvenilirliğini yeniden aklamaya teşebbüs etmiş ve Malazgirt Muhârebesi hususunda Attalates'in güvenilirliğine saldırmıştır. Hakikaten de Carile, vukua gelen şeylere ilişkin esas ve gerçek anlatı olarak Attalates yerine Nikephoros Bryennios'u yeğ tutmuştur. Bunu, Attalates'teki bir pasaja ilişkin bir yorumu, bir faraziye ile birleştirerek yapmaktadır. Tıpkı Cahen'inki gibi bu faraziye de sonraki İmparator III. Nikephoros Botaniates'in Attalates'in kahramânı oluşuyla ilgilidir. Zira muhârebe boyunca diğer Nikephoros Bryennios (müverrihin büyük babası) savaşa iştirak etmişti ve yıllar sonra da imparatorluk tahtı için III. Nikephoros Botaniates ile rekabete girmişti; Attalates'in, diyor Carile, Malazgirt Muhârebesi'nde savaşmış bulunan -Botaniates'in rakibi- Nikephoros Bryennios'un hâtırasını karalaması tabiidir. Carile bu kanıtı, Attalates'in muhârebede nihâyet sona eren ilk çarpışmalarla ilgili anlatısında bulunduğunu zannetmektedir. Carile, Attalates'in bu pasajda komutan Bryennios'un karakterini, onun bir korkak olduğunu söyleyerek lekelemiş olduğunu ileri sürmektedir. Fakat, diye devâm ediyor Carile, IV. Romanos asıl muhârebede Nikephoros Bryennios'u ordu kanatlarının birinin komutanı olarak tâyin etmişti. Bu cihetle, Bryennios bir korkak olamazdı; aksi taktirde, yâni eğer ki Bryennios bir korkak olsaydı, IV. Romanos onu daha sonraki muhârebenin başlangıcında aslı komutanlardan biri olarak tâyin etmezdi, diye argümanını tamamlamaktadır. Bundan şu netice çıkar ki, diyor Carile, Attalates, kendi kahramânı olan İmparator III. Nikephoros Botaniates'in mânevî kişiliğini yüceltmek gayesiyle Bryennios'un itibar ve hamâsetini lekelemiştir. Bu sözüm ona sahtekârlık göz önüne alındığında kişi, Attalates'in Malazgirt Muhârebesi hakkındaki târihi anlatısını kabul edemez. Bu anlatı, ön yargılı ve uydurmadır.²³

Carile'in târihçi Nikephoros Bryennios'u eski saygınlığına kavuşturması ve Attalates'i de yermesi husûsundaki tek sorun şudur: Cahen'in argümanı gibi bu argüman da Attalates'in gerçekte söylediği şeylerin tamâmiyle yanlış anlaşılmasına dayanmaktadır. O [Attalates], İmparator IV. Romanos'un komutan Bryennios'u korkaklıkla suçladığını öne sürmektedir; aslına bakılırsa Attalates, Bryennios'u bu suçlamaya karşı müdâfaa etmektedir. Zira, Attalates şöyle ifade etmektedir: "İmparator [IV. Romanos], *-esas gidişattan*

bihaber olduğu için,- komutan Bryennios'u korkaklıkla suçlayarak ona hiç takviye birliği vermemiştir."²⁴ Attalates sarihdir. IV. Romanos, komutan Bryennios'u korkaklıkla suçlamıştır. Bizzat Attalates ise Bryennios'un, âniden kendisine saldırarak beklenmedik büyüklükteki Türk birlikleri tarafından fenâ halde sıkıştırıldığı için takviye birlikler istemiş olduğunu belirterek suçlamaya karşı onu savunmaktadır. Attalates bunu haklı göstermekte ve Romanos'un savaş cephesindeki esas gidişattan bihaber olduğunu açıkça ifade ederek imparatorluğun korkaklık suçlamasına karşı Bryennios'u müdâfaa etmektedir.

Bu şekilde, Cahen ile Carile'm hatâli ve tartışmalı filolojik temel ve metod üzerinden müzâkere ettiklerini görmekteyiz. Hal böyleyken onların argümanları da çarçabuk sönmekte ve bir kenara atılmaktadır; Attalates ise 1071-1072 olaylarına ilişkin son derece güvenilir bir otorite olarak hâlâ sapasağlam durmaktadır.

Malazgirt Muhârebesi, muhârebeye zemin hazırlayan ve muhârebeyi tâkip eden olayların târihi kaynakları olarak üç müellifimiz hakkında hangi neticeye varabiliriz? Romanos'un Konstantinopolis'ten ayrılışı ve Küçük Asya boyunca ilerleyişiyle başlayarak Malazgirt Muhârebesi'ne değin süregelen olaylara yönelik olarak Mihail Attalates'in temel Yunan kaynağı oluşuna ilişkin artık hiçbir şüphe kalmamıştır. Attalates, ayrıca, Romanos'un Malazgirt Muhârebesi'ndeki askerî stratejisi, Türk esâreti altındaki ahvâli ve bu esâretten fiilî olarak salıverilmesi hususlarında da en önemli kaynak hüviyetindedir. Psellos, bütün bu ehemmiyetli ve dramatik olaylar hakkında neredeyse hiçbir şey söylememektedir. Nikephoros Bryennios ise muhârebe hakkında tamâmiyle âilevî ve siyâsî bir risâle kaleme almakta, diğer her şeyi kısa kesmekte, büyük babasını bütün inançların ötesinde methetmektedir; onun anlatısı o denli muhtasardır ki nihâyetinde hiçbir şeyi izah etmemektedir. Mâmâfih Nikephoros Bryennios'un bu olaylara değinen bölümleri, âile ve hânedan propagandası olarak tam mânâsıyla târihi âlâkayı hâizdir. IV. Romanos'un Türk esâretini müteâkiben meydana gelen olayların anlatı ve inşasında Psellos'un *Kronografya'sı*, Konstantinopolis sarayındaki olaylar için -her ne kadar son derece ön yargılı olsa da- önemli bir kaynaktır. Nitekim Nikephoros Bryennios, kendi anlatısındaki bu olayların neredeyse tamâmını, ekseriyetle de kelimesi kelimesine Psellos'un *Kronografya'sından* aşırırmıştır. Küçük Asya'daki olayların yeniden inşası için Attalates açık ara en ehemmiyetli ve aslı kaynak olmaya devâm etmektedir.

Yunanca kaynaklara ilişkin değerlendirmeyi, ikinci kategorideki kaynakların birinci kategoridekilerle münâsebâtını bir cümleyle hulâsa ederek bitireceğim. Skylitzes Zeyli, Zonaras ve Manasses üçlüsü, ziyâdesiyle Attalates'in türevi [ve] sâdece ikincil olarak Psellos'un türevi oldukları için, ikincil kaynakları teşkil ederler; Manasses konuyla ilgili kısa bir epik şiir bestelemiştir.²⁵

²² Cahen'in birleştirme hatâlarına ilişkin teferruatlı analiz için bkz.: Vryonis, *The Decline*, ss. 100-101 ve bilhassa da 109. dipnot, burada Yunanca metnin tamâmiyle hatâli olan Latince tercümesi, daha sonraları Cahen tarafından muhârebenin yeniden inşasında körü körüne benimsenmesi ile berâber tetkik edilmektedir.

²³ Carile, 12. dipnota bkz., muhtelif yerlerinde.

²⁴ Attalates-Bonn, s. 154.

²⁵ E. Th. Tzolakes, *Η Συνέχεια της Χρονολογίας του Ιωάννου Σκυλίτση*; S. Mauromate-Katsougiannopoulou, *Η Χρονολογία του Μιχαήλ Γλυκά και οι πηγές της (περίοδος 100 π.Χ. – 1118 μ.Χ.)*, Thesaloniki, 1984.; Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, ss. 416-419. Bu husus teferruatlı bir şekilde çalışılmıştır ve Malazgirt ile ilgili kitabımda yer alacaktır.

Malazgirt Muhârebesi'ne İlişkin Arapça Kaynaklar

| Müellif | Târih | Notlar | Satır Sayısı | 8 İbnü'l-Adîm ö. 1260 | Ebü Gâlib'in XII. yüzyıla âit çalışması; Malazgirt'e ilişkin anlatısı İmâdüddîn, Ahbâr ve İbnü'l-Esir'den çok da farklı değildir. | 148 | |
|----------------------------|--------------|--|--------------|---|---|---|----|
| 1 İbnü'l-Kalânîsî | ö. 1160 | Az değerli | 11 | | | | |
| 2 İbnü'l-Ezrak | d. 1116 | Sözlü gelenekten yoksun, takriben 1177'de yazılmış | 22 | | | | |
| 3 Sadruddîn Alî el-Hüseynî | XIII. yüzyıl | Üç kaynağa istinat eder: Anonim, İmâdüddîn, 1193 yılına âit bir kaynak; Malazgirt Muhârebesi hakkında teferruatlı mâlûmat | 110 | 9 İbnü'd-Devdârî | XIV. yüzyıl | Metninin bazı kısımlarına Sıbt İbnü'l-Cevzî'de rastlanmaktadır. | 70 |
| 4 İbnü'l-Cevzî | 1116-1200 | Kronik 1177 yılında sona ermektedir; Garsünnî'me'nin (ö. 1088) kayıp çalışmasını biliyordu; Malazgirt Muhârebesi hakkında teferruatlı mâlûmat | 109 | <i>Arapça Kaynaklar</i> | | | |
| 5 el-Bündârî | XIII. yüzyıl | İmâdüddîn İsfahânî'nin târihinin muhtasarı; muhârebe hakkında İmâdüddîn, Ahbâr ve İbnü'l-Esir'e benzer mâlûmat | 93 | Şimdi de dokuz Arapça kaynağa kısaca göz atalım. Bu metinlere ilişkin eleştirel açıklama ve irdelemeler, Yunanca kaynaklara nazaran çok daha iptidâî bir durumda kalmıştır. Bilhassa da bunların karşılıklı münâsebâtı çetrefilli sorunlarla doludur. Bu duruma ilk kez von Rosen; İbnü'l-Kalânîsî'nin, Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye'nin ve -İmâdüddîn İsfahânî'nin kroniğinin muhtasarı olan- Bündârî'nin ilgili kısımlarını tespit ettiği, yayımladığı ve şerh eklediği 1884 senesinde parmak basmıştır. ²⁶ | | | |
| 6 İbnü'l-Esir | 1160-1233 | Ahbâr ve İmâdüddîn'de bulunan muhârebeye ilişkin mâlûmâtın kısaltılmış hâli; Alp Arslan ile Romanos Diogenes arasındaki 50 senelik anlaşmadan söz eden tek kişi | 51 | Bu metinlerin sorun ve zâfiyetleri, ki bunlar hakikaten de şâyân-ı dikkattir, şunları ihtivâ etmektedir: | | | |
| 7 Sıbt İbnü'l-Cevzî | 1186-1257 | Malazgirt'e ilişkin çok teferruatlı anlatı; Garsünnî'me'nin çalışmasını kelimesi kelimesine aktarmıştır; onun çalışmasını nasıl değerlendireceğimizi bilmiyoruz (Sümer-Sevim). | 232 | 1. Malazgirt Muhârebesi'ne ilişkin İslâmî metinlerin tamâmı, vak'anın çağdaşı olmayan kronikçiler tarafından kaleme alınmıştır. Bu müellifler, anlatılarını, vukua gelmiş olaylardan çok daha sonra (on ikinci yüzyılın ortalarından on üçüncü, on dördüncü ve on altıncı yüzyıla kadar) kaleme almışlardır. ²⁷ | | | |
| | | | | 2. 1071-1072 olaylarıyla ilgili Arapça anlatılar, Attalies'in anlatısından çok daha kısadır. | | | |
| | | | | 3. Arapça anlatıların tafsîlâtına îtimat etmek ve bunları değerlendirmek zordur; zîra menkıbeler çok hızlı bir şekilde târihsel hâfızanın yerini almıştır. | | | |
| | | | | a. XIII. asır kronikçisi İbnü'l-Esir, Malazgirt'e ilişkin anlatısında şöyle yazmıştır: | | | |
| | | | | و مدح الشعراء ونكروا هذا الفتح فاكثروا | | | |
| | | | | "Ve şâirler bu zaferi sık sık dile getirip methetmektedir." ²⁸ | | | |
| | | | | b. Bir asır önce ise Yunan kronikçi Zonaras, Alp Arslan'ı tasvir ederken şöyle yazmıştır: | | | |
| | | | | "Αξαν ἐκεῖνος ὀνόμαστο, οὗ πολλὰ ἐπὶ δικαιοσύνη καὶ μετριοπροσύνη ἄδονται διηγήματα." | | | |
| | | | | "Ona Axan (Arslan) deniyordu; onun adâlet ve itidâli hakkında pek çok hikâye rivâyet ediliyordu." ²⁹ | | | |

²⁶ V. R. Rosen, "Arabskie skazaniya o porazhenii Romana Diogena Alp-Arslanom. I. Ibn al-Athir," ss. 189-22.; aynı müellif, "II. Imad ed-Din Isfaghani," ss. 189-202.; aynı müellif, "Sadr ed-Din al-Huseini," ss. 243-252. Bu üç çalışma ye edisyonların tamâmı şurada yayımlandı: *Zapiski Vostochnago Otdiëleniâ Imperatorskago Russkago Arkheologicheskago Obshchestva*, I, 1886 (St. Petersburg, 1887).

²⁷ Bu etken her ne kadar Cahen tarafından tamâmiyle göz ardı edilse de Arapça kaynakların Türk editör ve mütercimleri bu vahim kusûrun altını çizmekte ve okuyucuları da bunlara güvenmeye dikkat etmeleri husûsunda uyarmaktadır.

Bu hususta bkz.: Sümer ve Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, bilhassa da "Giriş" bölümünün IX. sayfası.

²⁸ Bu ifade İbnü'l-Esir'de belirtilmiştir, *al-Kamil fi't-tarih*, Vol. X, s. 67. Sümer ve Sevim'de de kopyası çıkartılmıştır, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, Arapça metnin 24. sayfası. (Eserin Türkçe kısmında, 27. sayfada, bu cümle şu şekildedir: Şâirler Alp-Arslan'ı övmüşler ve bu zaferinden sık sık bahsetmişlerdir. [ç.n.]

²⁹ Ioannis Zonarae *Epitome historiarum* (libri I- XVIII), ed. Th. Buttner-Wobst, Bonn, III, s. 702.

Böylece menkıbe ve şâirler çok geçmeden Malazgirt'e ilişkin olaylara hâkim olmuştur; netice itibâriyle de -yine Attalies'ten daha sonra gelen- Arapça kaynaklar menkıbelerle dolmuştur.

Bu Arapça kaynakların ekseriyeti her ne kadar altı ortak veri parçasını hâiz olsa da, bunlar aynı zamanda büyük bir çeşitlilik ve odak dağılımına da sâhiptir. Dolayısıyla da akademisyenler, muhârebeye ilişkin olaylara muahhar kaldıkları göz önüne alınırsa, Arapça kaynakların muhtelif kısımlarının kullanılabilirliğini savunacak unsurlar aramışlardır. Akademisyenlerin bulduğu muhtelif doğrulayıcı unsurlar şunlardır:

1. Açıkçası bu kroniklerin bâzıları, metinleri şu anda kayıp olan kroniklerden alınmış geniş kısımlar ihtivâ etmektedir; meselâ Sibt İbnü'l-Cevzi'de Garsünni'me (1088), yine Sibt İbnü'l-Cevzi'de Ebû Gâlib ve İmâdüddin İsfahânî yer almaktadır.³⁰
2. Muzaffer hükümdarlar yâhut da komutanlar tarafından halifeye yazılan ve belirli bir muhârebe veya savaşta elde ettikleri askeri galibiyeti tebliğ eden Fetihnâme adında bir tür mevcuttur ki bu, özgün bir İslâmî türdür. Zafer kazanan Alp Arslan tarafından halifeye gönderilmiş böyle bir Fetihnâme'ye işaret eden metin, Sibt İbnü'l-Cevzi'nin kroniğinde zikredilmektedir.³¹
3. Sultan ile halife arasındaki karşılıklı mektuplaşmaya atıf vardır.³²

Bu üç tür kaynak, Cahen'in çağdaş Yunanca kaynakları (Attalies) bütünüyle reddetmesi ve muahhar Arapça kaynaklara îtimat edip bunları yeğ tutması için kâfi imiş:

"Bu şerh (makale) ise esas itibâriyle onlara (Arapça kaynaklara) dayanmaktadır. Tabii olarak anlaşılmalıdır ki diğer kaynaklar [Arapça] kaynaklarla uyduğu yâhut da uyumadığı zaman, bunlara teferruat açısından değinilmiştir."³³ Cahen, İmâdüddin İsfahânî ile Nikephoros Bryennios'un muhârebenin iki temel kaynağı olduğunu öne sürmektedir. Genel mânâda Cahen'e göre Hıristiyan kaynakları, ilgili oldukları zaman, esas itibâriyle İslâm kaynaklarını teyit etmeye hizmet ederler. Cahen'in muhârebeye ilişkin anlatısını dayandırdığı kaynaklar da bu İslâm kaynaklarıdır. Ne yazık ki bu durum Cahen'i ya güvenilirmez sözlü gelenekten gelen ya da olaydan zaman itibâriyle -müelliflerin hangi orijinal materyali dâhil ettiklerini anlayamayacakları kadar- çok uzakta olan Arapça kaynakların büyük bir kısmını onaylamaya itmiştir. Üstelik Cahen, Bizans ordularına ilişkin Arap müelliflerin naklettiği gülünç derecede mübâlağalı sayıları da kabul etmektedir. Daha da önemlisi Cahen, Arapça materyalleri acemice ve eleştirel olmayan bir biçimde ele almakla kalmamış, aynı zamanda Hıristiyan kaynaklarını, bilhassa da Attalies'i, neleri ihtivâ ettiklerini dahi anlamaksızın reddetmiştir.

Diğer yandan, bu metinlerle ilgili olarak Türk nâşir, mütercim ve şârihler (F. Sümer ve A. Sevim), olaydan epey uzun bir süre sonra kaleme alındıkları için bu Arapça ve Farsça kaynaklar topluluğuna îtimat edilip edilemeyeceği ile ne derecede îtimat edilebileceğini anlamamanın bir hayli zor olduğu hususunda çok daha titiz ve ihtiyatlıdır.³⁴

³⁰ Rosen, "Arabskie skazanija o porazhennii Romana Diogena...", muhtelif yerlerinde. Sümer ve Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, XIV-XV. Sadr al-Din Ali al-Husaini, *Akhbar ad-Dawlat as-Saldjukija (Zubdat at-tevarih)*, ed., tr. Z. M. Bunyatova, Moscow, 1980, ss. 8-9, Garsünni'me'nin kayıp kroniği üzerinedir.

³¹ Fetihnâme hakkındaki yorumlar için bkz.: Sibt ibn al-Jauzi, Sümer ve Sevim'de, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, Giriş bölümünün XIV-XV. sayfası ve Arapça metnin 34. sayfası.; A. Sevim, *Miratü'z-Zaman fi tarihi'l-ayan (Selçuklularla ilgili kısımları)*, Ankara, 1968.

³² Sümer ve Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, XI. sayfa ve 6, 10. sayfalar.

³³ Cahen, "La campagne de Mantzikert d'après les sources musulmans," s. 621, dipnot 1.

Arapça kaynaklara ilişkin analizimde yedi meseleyi irdeledim ve bunu ilk olarak yalnızca Arapça kaynaklar açısından, daha sonra da Yunanca kaynaklarla mukayese ederek yaptım:

1. Muhârebenin târihi. Arapça kaynaklar gün olarak Cuma'ya işaret etmektedir, fakat farklı târihler vermişlerdir. Bir Bizans kaynağı da Cuma gününe işaret etmekte, fakat târihi 26 Ağustos 1071 olarak tâyin etmektedir. Bizans kaynağı, vak'a'ya en yakın olması ve kontrol edilebilecek diğer vak'alar için de târihler vermesi hasebiyle yeğ tutulmalıdır.³⁵
2. Orduların mevcûduna ilişkin Arapça kaynakların zikrettiği sayılar gerçek dışı ve güvenilir değildir. Bizanslıların 200.000 ilâ 600.000 arasında askere sâhip oldukları söylenmekte; buna mukabil Alp Arslan'ın ordusu mümkün mertebe 5.000 ilâ 200.000 askere indirgenmektedir. Cahen, Arapça kaynaklarda bulunan bu bednam sayıları kabul etmektedir.³⁶ Bizans metinleri çok daha ihtiyatlı ve îtidalli olup bunlar hakikate daha yakındır.
3. Muhârebeye zemin hazırlayan dolaysız olaylar meselesi vardır ki bunlar önemlidir; zira muhârebeyi dış olay ve etkilerden ayırayamayız. Bu denli kronolojik bir uzaklıktan yazan Arap kronikçiler, olayların akışını anlamadıklarını açıkça göstermişlerdir ve dolayısıyla onların rivâyetleri hem düzensiz hem de ziyâdesiyle bağlantısızdır. Buna mukabil Attalies çok daha teferruatlı, tamâmiyle insicamlıdır ve muhârebeye yol açan gelişmeleri anlamamıza yardımcı olmaktadır.
4. Sultan Alp Arslan'ın umulmadık bir biçimde ve birdenbire IV. Romanos'a yolladığı barış elçiliği vardır.
 - a) İbnü'l-Ezrak, İbnü'l-Cevzi ve İbnü'l-Esir'in naklettiğine göre sultan, imparatora barış teklifinde bulunduğu zaman Romanos bir barış antlaşmasına karşılık olarak İran'ın merkezindeki ve dolayısıyla sultanın çok uzakta bulunan memâlikindeki meşhur şehirlerden Rey, Hemedan ve İsfahan'ın kendisine temlik edilmesini talep etmişti.³⁷
 - b) Attalies, Romanos'un talebinin içeriğinin gerçekte ne olduğunu bize bildirmektedir: Alp Arslan, birliklerini, çevredeki tepeleri tutarak ve Bizans ordusunun -gereksinimini karşılamak için- ihtiyaç duyduğu tek su kaynağını da kontrol ederek askeri avantaja sâhip olduğu stratejik mevkinden, -yâni- Malazgirt şehrinin hâricinden uzaklaştırmalıydı.³⁸

Arapça kaynakların anlatıları, mübâlağalı sansasyon hevesine kapılmıştır; oysaki görgü şahidi Attalies bize ziyâdesiyle gerçekçi bir tablo sunmaktadır. Şüphesiz ki Rey, Hemedan ve İsfahan şehirleri, Türk boylarının Orta ve Batı Küçük Asya'ya yönelik tahrip edici akınlarını durdurma çabalarından çok bunalmış olan IV. Romanos'un askerî ve stratejik mülâhazalarının dâima çok ötesinde olmuştur. Üstelik IV. Romanos'un Malazgirt'teki taktiksel durumu da çok zor idi ve gayet tabii olarak sultanın teklifinden, yorgun kuvvetlerinin ziyâde ihtiyaç duyduğu rahatlamayı sağlamak için ehemmiyetli bir taktiksel avantaj elde etme peşindeydi.

³⁴ Sümer ve Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, Giriş kısmı.

³⁵ Sümer ve Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, IX. sayfa.; P. Gautier, "Monodie inédite de Michel Psellos sur le Basileus Andronic Doucas," *Revue des Etudes Byzantines*, 24, 1966, ss. 156-57. Gautier'in çalışması asıl târihin 26 Ağustos olduğunu göstermiştir ki böylece D. Polemis'in tahminini doğrulamıştır. D. Polemis, "Notes on Eleventh Century Chronology (1059-1081)," *Byzantinische Zeitschrift*, 58, 1965, s. 63.

³⁶ Sümer ve Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, Arapça metnin 3, 4, 6, 12, 19, 22, 29-30, 33-34, 37. sayfaları.

³⁷ Sümer ve Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, Arapça metnin 4, 12, 22. sayfaları.

³⁸ Attalies-Bonn, ss. 159-160.

5. Bununla birlikte en ilginç de fiilî savaşın kendisi ve bu husustaki Arapça anlatılardır. a) Burada Cahen, kahir ekseriyetle, en uzun Sibt İbnü'l-Cevzî olan Arapça anlatılara itimat etmektedir. b) Arap müelliflerden Kalânîsî, İbnü'l-Ezrak, İbnü'l-Esîr ve İbnü'd-Devâdârî kıymetsizdir. Ahbâr, İbnü'l-Cevzî ve torunu Sibt İbnü'l-Cevzî, Bündârî ve İbnü'l-Adîm bunlardan ayrılmaktadır. Bu beş müellif, savaşla ilgili olarak beş veri kategorisi meydana getirmektedir: i) Alp Arslan'ın, IV. Romanos'a göndermiş olduğu barış elçiliğinin muvaffakiyetsizliğinin ardından, İmam Ebû Nasr Muhammed ibn Abdülmelik el-Buhârî ile müzâkeresi;³⁹ ii) Muhârebenin meydana geleceği Cuma gününde minberlerde okunmak üzere halife tarafından gönderilen duâ,⁴⁰ iii) Duânın muhtevâsı;⁴¹ iv) Muhârebenin fiilî seyri⁴² (Görüyoruz ki ilk üç öge din ile alâkalıdır; dördüncü öge ise muhtasaran muhârebe hazırlıklarına değinmektedir.) v) Malazgirt'teki fiilî muhârebenin tasviri ki müellifler bunu yalnızca iki-üç satırda ele almaktadır. Attalies ise muhârebenin gelişiminin, imparatorun sultan tarafından kat'i hezimet ve mağlûbiyete uğratılmasının tasvirine üç sayfadan fazla yer ayırmaktadır.⁴³

Bu cihetle, Arapça kaynaklardan çok daha fazla detay içeren Attalies en teferruatlı anlatı olup muhârebenin gelişim ve aşamalarını tâkip etmemize olanak sağlayan tek anlatı da onunkidir. Bunların hiçbirini Arapça kaynaklarda bulunmamaktadır. Arapça kaynaklar, muhârebenin çeşitli hâdiseleri ile aşamalarının teferruatı, gelişimi ve nedeni açısından izâhı hususlarında ciddî şekilde sınırlıdır.

6. Fakat, umulmadık bir şekilde, Arapça kaynakların oluşturduğu altıncı bir büyüleyici veri kaynağı mevcuttur ve bu verilerin Attalies tarafından teyit edildiği görülmektedir. Bu, IV. Romanos'un ele geçirilmesi ve Sultan Alp Arslan'ın ordugâhındaki birkaç günlük esâreti ile ilgilidir. Burada, Malazgirt Muhârebesi ile ilgili diğer bütün nokta ve mâlûmâtın aksine, Arapça kaynakların Yunanca kaynaklara üstün geldiği görülmektedir; esâsen burada, ve yalnızca bu kısımda, Yunanca ve Arapça kaynaklar birleşmektedir.

Bizans kaynakları açısından (-burada esâsen Attalies ve Psellos-) Romanos'un esâreti ve sultanın ordugâhında bir süre kalmasıyla ilgili temel kaynak, Romanos'un sultan tarafından esâretten salıverilmesinden sonra Konstantinopolis'e göndermiş olduğu, muhtevâsında da sultanın ordugâhındaki sekiz günlük esâreti esnâsında yaşadığı mâcerâlardan söz ettiği mektup gibi görünmektedir. Bu mektubun içeriğinin çoğunu veren Attalies'tir⁴⁴ ve Psellos da bu mektuba özellikle değinmektedir.⁴⁵ Ancak Arap kronikçilerin bu mektuba erişmiş olduklarına dâir hiçbir kanıt yoktur.

Bu sansasyonel vak'a ile ilgili Arapça kaynaklarda bulunan teferruatın kaynaklarının ne olduğu sarîh değildir. Alp Arslan'ın Bağdat'ta bulunan halifeye gönderdiği Fetihnâme'deki bâzı detaylar muhâfaza edilmiş gibi görünmektedir. Şüphesiz ki esâretle ilgili en teferruatlı anlatı, Garsünni'me'nin (ö. 1088) kayıp kroniğinin birebir kopyasını sunan Sibt İbnü'l-Cevzî'de bulunmaktadır.⁴⁶ Romanos'un

esâretine ilişkin anlatı bu kronikte yaklaşık 58 satır tutmaktadır. Yunanca ve Arapça kaynaklar arasındaki yegâne kesişmeyi burada görmekteyiz; o kadar ki onların tıpatıp aynı şeyden söz ettiklerini biliyoruz. Sibt'in anlatımı, yalnızca umûmî bağlamda Attalies'in anlatımı ile değil, aynı zamanda hem Arapça hem de Yunanca kaynaklarda bulunan ortak bir pasaj ile de doğrulanmaktadır. Bu ortak pasajda sultanın imparatora, onu tesellî edip gönlünü alarak âlicenap davranmış olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, hem Yunanca hem de Arapça kaynaklarda (Sibt İbnü'l-Cevzî ve Attalies) yemek sonrası bir sohbetle sultanın, bozguna uğramış düşmanına şöyle sormuş olduğu belirtilir: "Eğer sen beni esir almış olsa idin bana ne yapardın?" Her iki kaynak da imparatorun vermiş olduğu cevap hususunda hemfikirler: "Sana işkence ederdim."

Böylelikle imparatorun esâretiyle ilgili bölüm hakkında, ilk kez ve yalnızca bu hususta, Arapça kaynakların Yunanca kaynaklardan daha üstün ve onlara tercih edilebilir olduğu sonucuna varmaktayız. Arapça kaynaklar, iki hükümdârın iddia edilen konuşma ve müzâkerelerine ilişkin çok daha fazla ayrıntı vermekte olup Sibt İbnü'l-Cevzî de Attalies'in müstakil raporu tarafından teyit edilmektedir.

7. Arapça kaynakların oluşturduğu yedinci ve son veri kategorisi ise İmparator IV. Romanos'un esâretten salıverilmesinden sonraki yazgısıyla alâkalıdır. Burada Arapça kaynakların ilgisi azalmaktadır; söz ettikleri şeyler karmakarışık, hatâlı ve oldukça sınırlıdır.⁴⁷

³⁹ Sümer ve Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, Arapça metnin 8, 22, 46. sayfaları. İbnü'l-Cevzî bu hususta hiçbir şey belirtmemektedir.

⁴⁰ Sümer ve Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, Arapça metnin 6, 18, 22, 43-44. sayfaları.

⁴¹ Sümer ve Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, ss. 7-8, 43-44. Bâzı Arap müellifler (İbnü'l-Esîr, İbnü'l-Cevzî, el-Bündârî) duânın muhtevâsını vermemektedir.

⁴² Sümer ve Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, Arapça metnin 3, 4, 8-9, 11, 13, 16-17, 23, 30, 41, 46. sayfaları.

⁴³ Attalies-Bonn, ss. 160-164.

⁴⁴ Attalies-Bonn, ss. 164-167.; ilgili sayfa aralığı bunun muhtevâsı hakkında teferruat vermektedir.

⁴⁵ Psellos-Renaud, II, s. 164.

⁴⁶ Sümer ve Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, Arapça metnin 31-33. sayfaları. Bu sansasyonel karşılaşma, daha az ayrıntıyla, şu müellifler tarafından da kaydedilmiştir: İbnü'l-Kalânîsî, s. 3.; Ahbâr, s. 9, 10.; İbnü'l-Cevzî, ss. 13-15.; el-Bündârî, s. 17, 18, 19-20.; İbnü'l-Esîr, s. 23.; İbnü'l-Adîm, ss. 47-48. Bütün sayfalar şuraya atıftır: Sümer ve Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, Arapça metinlere.

⁴⁷ En teferruatlı İslâmî anlatı olan Sibt İbnü'l-Cevzî, bu muayyen meselede Müslüman dünyânın Bizans'ın dâhilî olaylarına ne derecede vâkıf olduğuna ilişkin bir ölçü olarak biraz alâkayı hâizdir. Bu, tabii ki, Attalies ve Psellos'un zengin aktarımlarından çok daha aşağıdadır. İbnü'l-Esîr ve İbnü'l-Cevzî müstakil kıymete sâhip olmayan yalnızca birkaç şeyden söz etmekte, diğer Arap müellifler ise çok az şey söylemekte yahut da hiçbir şey bildirmemektedir.